บทที่ 5

ขับลื้อ

ความหมายของการขับลื้อ

ภาพที่ 30 การขับลื้อ
หมายเหตุ: บันทึกภาพในงานตานธรรมที่บ้านนางตอง แสงทอง เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2547

ขับลื้อ เป็นศิลปะการขับร้อง ในลักษณะวรรณกรรมผสมดนตรี ส่วนที่เป็นวรรณกรรมในการขับลื้อ คือ “คำขับ” หรือ “ค่าวขับ” ส่วนที่เป็นดนตรี คือ ทำนองและลีลา ซึ่งมีทำนองเดียวสำหรับให้ช่างขับด้นคำขับโดยไม่มีข้อจำกัดตายตัวในด้านความยาวของวรรค

ขับลื้อมีผู้นำเสนอสองฝ่าย คือ ผู้ขับร้องกับผู้เล่นดนตรี ผู้ขับร้องเรียกว่า “ช่างขับ” ส่วนผู้บรรเลงดนตรี เรียกว่า “ช่างปี่” ซึ่งช่างขับและช่างปี่ใช้วิธีเดียวกันในการดำเนินเพลง คือ ใช้วิธีด้น (Improvisation) โดยมีเกณฑ์ที่จะใช้ร่วมกัน เพื่อให้คำขับและทำนองมีความสอดคล้องกัน (ประสิทธิ์, 2542: 20)

ประวัติความเป็นมาของการขับลื้อ

กร (2547) เล่าว่า เหตุที่เรียกว่าขับลื้อนั้น ตามตำนานในนิทานพื้นบ้านเล่าว่า ในสมัยพระเจ้าสะหนี่ฟ้า มีผึ้งหลวงมาเกาะในวิหาร ทำให้ชาวไทลื้อไม่สามารถที่จะเข้าไปทำบุญฟังธรรมในวิหารได้ เนื่องจากเกิดความรำคาญและกลัวอันตรายจากตัวผึ้ง เจ้าสีหนีฟ้าจึงได้ประกาศหาผู้ที่มีความสามารถในการขับ มาขับร้องไล่ผึ้ง ในครั้งนั้นก็มีทั้งชาวไทเขิน ไทยอง ไทใหญ่ สมัครเข้ามาร้องขับไล่ แต่ก็ไม่สำเร็จ จนกระทั่งมีช่างขับที่เป็นชาวไทลื้อมาขับร้องโดยใช้ปี่เป่าคลอการขับ จนสามารถขับไล่ผึ้งออกไปจากวิหารได้ พระเจ้าสีหนีฟ้าจึงมอบรางวัลให้กับช่างขับชาวไทลื้อที่สามารถขับไล่ผึ้ง เป็นทองคำหนัก 1 บาท และเรียกการขับร้องนี้ว่า “ขับลื้อ” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สาม (2548) ได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของการขับลื้อว่า ในสมัยเจ้าสะหนี่ฟ้าเจ้าแผ่นดินของสิบสองปันนา ได้ทำการการสร้างหอปราสาท บังเอิญมีผึ้งหลวงมาเกาะและทำรังในวิหาร จึงทำการขับไล่ผึ้งให้ออกไปจากหอปราสาท แต่ทำทุกวิถีทางก็ไม่สามารถไล่ผึ้งได้ จึงได้ป่าวประกาศหาคนขับไล่ผึ้ง มีรางวัลเป็นทองคำพันชั่ง จนกระทั่งไปพบช่างขับที่เป็นชาวไทลื้อ ซึ่งช่างขับที่เป็นชาวลื้อก็ได้พาช่างปี่มาเป่าประกอบการขับ จนสามารถขับไล่ผึ้งหลวงในหอปราสาทออกไปได้ ดังนั้นเจ้าสะหนี่ฟ้าจึงเรียนการขับร้องนี้ว่า “ขับลื้อ” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และเริ่มมีการสืบทอดการขับลื้อเรื่อยมา

ขั้นตอนของการขับลื้อ

ก่อนการแสดงขับลื้อทุกครั้ง สิ่งสำคัญที่สุดที่ช่างขับและช่างปี่จะละเลยไม่ได้ คือ “การฟายครูขับลื้อ” ฟายครู” หมายถึง การไหว้ครู การไหว้ครูเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะครูบาอาจารย์ ไม่ว่าสาขาวิชาใด เรามักจะเคารพบูชาและน้อมระลึกถึงบุญคุณที่ท่านได้อบรมสั่งสอน ประสิทธิประสาทวิชาความรู้ให้ ดังนั้น การฟายครูก่อนขับลื้อในแต่ละครั้ง ช่างขับจะต้องเตรียม “ขันตั้ง” ในขันตั้งมีดอกไม้ 4 คู่ เทียน 4 คู่ เหล้า 1 กล้อง (1 ขวด) เงินยกครู 10 บาท และวางปี่ที่จะใช้เป่าประกอบการขับในแต่ละครั้งใส่ในจานหรือพานด้วย เนื่องจากถือว่ามีครูร่วมกัน จากนั้นช่างขับที่อาวุโสก็จะทำพิธีฮายครูหรือเฮียกครู (เรียกครู) หลังจากที่ฮายครูเสร็จก็จะเอาเหล้าหยาด (เทราด) ลงในขันตั้ง เสร็จแล้วจึงเริ่มขับเรื่องราวต่าง ๆ เมื่อเสร็จสิ้นการขับ ช่างขับจะนำดอกไม้ เทียนในขั้นตั้งไปไว้บนหิ้งครูที่บ้าน หน้าหิ้งครูจะมีบทคาถาฟายครู บทขับ ปี่ วี (พัด) และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับขับลื้ออยู่รวมกันที่หิ้งครู

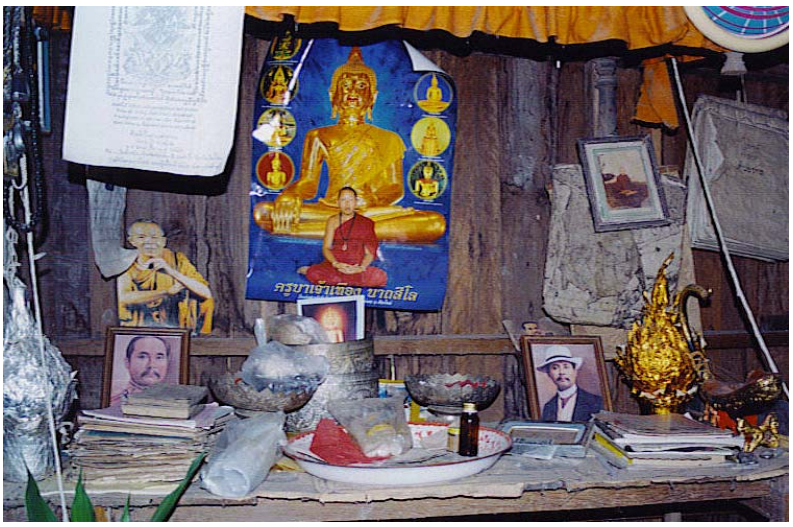

ภาพที่ 31 หิ้งครูไว้รวมอยู่บนหิ้งพระ
หมายเหตุ: บันทึกภาพหิ้งครูที่บ้านนายกร แก้วคำแปง เมื่อวันที่ 23 ธ.ค. 47

เหตุผลของการฟายครูก่อนการขับลื้อ

การฟายครูขับลื้อนอกจากเป็นการแสดงความกตัญญูของช่างขับลื้อต่อครูบาอาจารย์แล้ว ยังเป็นการเรียกครูบาอาจารย์ที่ได้อบรมสั่งสอน ตลอดจนเรียกผีบ้าน ผีเมือง ให้มาอยู่กับเนื้อกับตัวผู้ขับ เพื่อช่วยไม่ให้ลืมคำขับ ช่วยให้มีปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบปัญหา นอกจากนี้ช่างขับยังมีความเชื่อว่าเมื่อฟายครูแล้ว ครูจะติดตามไปคุ้มครองทั่วทุกแห่งหนที่ตนออกแสดง หากใครทำคุณไสย์ทำให้เสียงไม่ดีก็จะบอกกล่าวครูให้ช่วยแก้ไข

การฟายครูนอกจากจะฟายก่อนขับแล้ว ช่างขับจะต้องทำพิธีฟายครูทุกปีที่เรียกว่า “เลี้ยงครู” การเลี้ยงครูจะทำในเดือน 8 (เหนือ) หรือเดือนกรกฎาคม ขึ้น 12 ค่ำ หากปีใดไม่สามารถจัดพิธีเลี้ยงครูได้ก็จะต้องบอกกล่าว บนบานเอาไว้ แล้วจึงเลี้ยงครูภายหลัง สิ่งที่ต้องใช้ในพิธีเลี้ยงครู ได้แก่ ดอกไม้ 4 คู่ เทียน 4 คู่ เหล้าขาว 1 กล้อง (1 ขวด) อาหารคาว-หวาน เช่น ไก่ต้ม ข้ามต้มมัด ขนมหวาน และผลไม้ต่าง ๆ พิธีเลี้ยงครูในแต่ละปีจะมีการเชิญช่างขับ ช่างปี่ ตลอดจนบรรดาลูกศิษย์มาช่วยเลี้ยงครู และถือเป็นโอกาสดีที่ช่างขับ ช่างปี่ได้มาพบปะสังสรรค์ ร่วมกันขับกล่อมให้งานสนุกสนานครึกครื้นมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 32 ขันตั้งในการฟายครูก่อนการขับลื้อ
หมายเหตุ: บันทึกภาพขันตั้งครูของช่างขับในงานสืบสานตำนานไทลื้อโลก วัดพระธาตุสบแวน เมื่อวันที่ 13 พ.ย. 48

ตัวอย่างคำฟายครูก่อนการแสดง โดยกร แก้วคำแปง บันทึกภาคสนามเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2547

คำฟายครูภาษาลื้อ	**คำแปล**
มาล๊อะเจ้าข้อยเห่ยม๊ามา	มาเถิดท่าน ขอให้รีบมา
มาตึงยูงปี๋นป๋าในไซ	ขอให้มาทุก ๆ ท่าน เหมือนปลามาติดไซ
สรุปเกิดก๋างในน้ำ	ที่เกิดในกลางแม่น้ำ
มาตึงเสื้อต่าน้ำ	มาทั้งผู้ปกปักรักษาท่าน้ำ
เจ้าใหญ่นายเฮย	เจ้าใหญ่ นายโต
มาล๊อะข้อยเห่ยม๊ามา	มาเถิดท่าน ขอให้รีบมา
มาตึงเจ้าสบย๊าง	มาทั้งเจ้าผู้ปกครองดูแลทุกที่
มาตึงนางฮ่องลึก	มาทั้งนางผู้ปกปักรักษาหลุมลึก
มาตึงเจ้าจ้างเผิกงาเขียว	มาทั้งเจ้าช้างเผือก งาเขียว
เหลียวหลังหันผ่อเมืองเจียงหุ้ม	เหลียวมองข้างหลังดูเมืองเชียงหุ้ม
มาอยู่กุ้มในข้อยอยู่แฝง	มาแฝงอยู่ในตัวข้า
มาตึงเตวดาเถร	มาทั้งเทวดา
พร้อมพญาพรมหลักแต่น	พญาพรมทุกแห่ง

ตัวอย่างคำฟายครู (ต่อ)

ตั้งแถวน้ำโอกาสเอามา	ขอให้มาทุกโอกาส
มาล๊ะเจ้าข้อยเห่ยม๊ามา	มาเถิดท่าน ขอให้รีบมา
ฮีบเต๊ะเจ้าข้อยเห่ยปันป้อน	รีบมาช่วยอำนวยอวยพร
ก๋าละถึงยามแลงมากิ๋นส้าวันแดง	มาถึงยามเย็นให้มาทานลาบ
มากิ๋นแกงหว่านเงินหว่านคำต่านย้อม	มาทานแกงในชามเงินชามทอง
มาอยู่ล้อมปายข้อย อยู่แขน	มาอยู่ที่แขนและรอบ ๆ ตัวข้า
มาตึงเตวดาแขน	มาทั้งเทวดาแขน
พร้อมพญาพรม หลักแต่น	พญาพรมทุกแห่ง
ตั้งแถวน้ำโอกาสเอามา	ขอให้มาทุกโอกาส
มาล๊ะเจ้า ข้อยเห่ยม๊ามา	มาเถิดท่าน ขอให้รีบมา
มาอยู่สบจ่วยยอ	มาอยู่ที่ปากขอให้ช่วยพูดเก่ง
มาอยู่คอจ่วยฮ้อง	มาอยู่คอที่ขอให้ช่วยร้อง
มาอยู่ไส้ในต้อง	มาอยู่ในลำไส้หรือในท้อง
จะออกปี๊นก้ำ….	ก็ขอให้พูดออกเป็นคำ..

ลำดับการแสดง

ลำดับการแสดงของการขับลื้อเริ่มจาก

1. การฟายครูหรือการไหว้ครู เป็นการสร้างความมั่นใจให้ช่างขับและช่างปี่ โดยเชื่อว่าครูบาอาจารย์จะมาช่วยให้มีสติปัญญาสามารถจดจำคำขับต่าง ๆ ได้

2. เกริ่น เป็นการเตรียมความพร้อมของช่างปี่และช่างขับ โดยช่างปี่จะเป่าปี่เกริ่นทำนองนำเพื่อเป็นการตั้งเสียงให้ช่างขับ เมื่อช่างขับหาระดับเสียงได้ ก็จะขึ้นบทเกริ่นของช่างขับว่า “เจ้าเฮยเจ้า.....เฮย.....” เพื่อเป็นการเทียบเสียงกับปี่

3. ขับ เป็นการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ เป็นทำนอง โดยมีปี่บรรเลงทำนองคลอการขับไปจนจบเพลง ภาษาที่ใช้ในการขับเป็นภาษาไทลื้อ

4. เซ้ย เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชมมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการเปลี่ยนวรรคตอนของเนื้อหา ช่างขับจะทิ้งจังหวะให้ปี่ดำเนินทำนอง โดยผู้ชมสามารถ “เซ้ย” เพื่อให้กำลังใจแก่ช่างขับและช่างปี่ ซึ่งผู้ฟังจำเป็นต้องรู้จังหวะในการเซ้ยด้วย

5. บทลงท้าย เป็นการส่งสัญญาณให้รู้ว่าจะจบเพลง โดยช่างขับจะขับว่า “ก็ยั้งเห..นอ...” เพื่อให้ช่างปี่ทราบว่าหมดเนื้อหาที่จะขับแล้วหรือจบเพลงแล้วของช่างขับคนนั้น ๆ แล้ว เพื่อจะได้เปลี่ยนช่างขับคนใหม่ต่อไป

6. ก่อนที่ช่างขับคนใหม่จะขับ ช่างปี่ก็จะเกริ่นเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของช่างปี่และช่างขับ เมื่อช่างขับหาระดับเสียงได้ ก็จะขึ้นบทเกริ่นของช่างขับว่า “เจ้าเฮยเจ้า.....เฮย.....” เพื่อเป็นการเทียบเสียงกับปี่ และมีลำดับการแสดงในขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกับช่างขับคนแรก

7. จบ เป็นการยุติการขับทั้งหมด เมื่อช่างขับได้ขับเรื่องราวต่าง ๆ จนจบเนื้อหาหรืองานได้เสร็จสิ้นแล้ว ก็จะยุติการขับทั้งหมด

<u>รูปแบบของการขับลื้อ</u>

เมื่อเริ่มขับช่างปี่เป่าปี่เกริ่นนำ ช่างขับจะเริ่มขับนำเรียกหาเจ้า ปี่รับและเป่าคลอขับไปเรื่อย ๆ จะมีสลับกันในช่วงที่ช่างขับพักหายใจ ดังนี้

ช่างปี่ : เกริ่นนำ...
ช่างขับ : เจ้าเฮยเจ้า.....เฮย.....
ช่างปี่ : ปี่รับ...
ช่างขับ และช่างปี่ : นาบัดเดียววันนี้.....(ดนตรีคลอ) และ ลงท้ายด้วย ...ก็ยั้งเห..นอ...

จากรูปแบบของการขับลื้อสามารถเขียนโดยใช้สัญลักษณ์แทน ดังนี้

<u>ภาพที่ 33</u> สัญลักษณ์แทนรูปแบบการขับลื้อ

การขับลื้อช่างขับจะเกริ่นนำว่า “เจ้าเฮยเจ้า.....เฮย” ทุกครั้ง ซึ่ง กร (2547) เล่าว่า การเรียกหาเจ้าก่อนการแสดง เมื่อครั้งสมัยพระเจ้าสะหนี่ฟ้าได้จ้างให้ช่างขับมาขับไล่ผึ้งหลวงออกจากวิหาร ซึ่งช่างขับลื้อเดินทางมากับเจ้าเมือง และเจ้าเมืองทำขายหน้าจึงหลบหนีกลับเมืองไปก่อน พอถึงเวลาขับช่างขับไม่เห็นเจ้าเมือง จึงร้องเรียกหาก่อนที่จะขับ แต่เรียกอย่างไรเจ้าเมืองก็ไม่ออกมา จึงเกิดความอาย เลยใช้พัดบังหน้าและเริ่มขับไล่ผึ้งหลวงออกไปได้จนสำเร็จ ดังนั้นการใช้พัดบังหน้าจึงกลายเป็นรูปแบบของการขับลื้อที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

สาม (2548) เล่าว่า การเรียกหาเจ้าก่อนการแสดง เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ตั้งแต่สมัยเจ้าฟ้าว้องมีราชโอรส 3 องค์ ล้วนแต่ชำนาญการยิงธนู ทั้งสามคนได้แข่งขันการยิงธนู หากผู้ใดยิงธนูไปตกยังเมืองใดก็จะได้เป็นกษัตริย์เมืองนั้น โอรสองค์ที่หนึ่ง ยิงธนูกลับย้อนลงมาตกยังที่เดิม จึงได้รับราชสมบัติเป็นกษัตริย์สืบแทนพระบิดา โอรสองค์ที่สอง ยิงธนูไปตกยังเมืองอังวะ ประเทศพม่า ได้ไปเป็นกษัตริย์เมืองพม่า ส่วนโอรสองค์สุดท้องยิงธนูไปตกยังเวียงผาคางเชียงรุ้ง จึงได้มาเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นสิบสองปันนา และในแต่ละปีจะมีงานเลี้ยง ซึ่งกษัตริย์ทั้งสามพี่น้องจะต้องวนเวียนมาพบกันที่เมืองของพระบิดา ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็นำศิลปการแสดงของตนมาร่วมแสดง โดยกษัตริย์ที่ครองเมืองสิบสองปันนา ซึ่งเป็นเมืองลื้อก็ได้นำช่างขับลื้อเดินทางไปร่วมแสดง บังเอิญระหว่างทางไปพบควายตัวอ้วนพี ก็นึกอยากจะกินลาบ จึงแอบเอาควายตัวนั้นไปฆ่าและทำเป็นลาบ พอเดินทางไปถึงเมืองว้อง เจ้าฟ้าว้องบ่นว่าเหม็นคาวเนื้อดิบ จึงถามกษัตริย์ทั้งสามว่า ผู้ใดรับประทานเนื้อดิบมาบ้าง กษัตริย์ทั้งสามต่างก็พากันปฏิเสธ เจ้าฟ้าว้องเลยให้กษัตรย์ทั้งสามอาเจียนออกมาดู และปรากฏว่ากษัตริย์เมืองเชียงรุ้งแห่งแคว้นสิบสองปันนา อาเจียนออกมาเป็นเนื้อสด ให้รู้สึกอับอายขายจึงหลบหนีกลับเมืองโดยไม่บอกให้ใครรู้ พอถึงเวลาแสดงช่างขับเมืองสิบสองปันนาก็ได้ขับลื้อ ก่อนที่ช่างขับจะขับลื้อก็ต้องการกำลังใจจากเจ้าเมือง แต่ก็ไม่เห็นเจ้าเมืองตัวเอง เลยเรียกหาเจ้าเมืองตนเองก่อน ว่า เจ้าเฮยเจ้าหลายครั้ง แต่ก็ไม่เห็นเจ้าของตัวเอง จึงได้เริ่มขับลื้อไปจนจบ

บุญช่วย (2547: 23-24) การเรียกหาเจ้าก่อนการแสดง เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ตั้งแต่สมัยเจ้าฟ้าว้องมีราชโอรส 3 องค์ ล้วนแต่ชำนาญการยิงธนู ทั้งสามคนได้แข่งขันการยิงธนู หากผู้ใดยิงธนูไปตกยังเมืองใดก็จะได้เป็นกษัตริย์เมืองนั้น โอรสองค์ที่หนึ่ง ยิงธนูกลับย้อนลงมาตกยังที่เดิม จึงได้รับราชสมบัติเป็นกษัตริย์สืบแทนพระบิดา โอรสองค์ที่สอง ยิงธนูไปตกยังเมืองอังวะประเทศพม่า ได้ไปเป็นกษัตริย์เมืองพม่า ส่วนโอรสองค์สุดท้องยิงธนูไปตกยังเวียงผาคางเชียงรุ้ง จึงได้มาเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นสิบสองปันนา โอรสทั้งสามนี้ต้องเดินทางไปกาพระอินทร์บน

สวรรค์ชั้นฟ้าทุกสามปี โดยนำเอาขวานทิพย์ที่พระอินทร์ขว้างลงมาตอนเวลาฟ้าผ่ากลับไปถวายคืน มีปีหนึ่งโอรสองค์สุดท้อง กษัตริย์เมืองเชียงรุ้งกำลังเดินทางไปเมืองว้อง เพื่อชวนกษัตริย์ผู้พี่ไปหาพระอินทร์ บังเอิญระหว่างทางไปพบควายตัวอ้วนพี ก็นึกอยากจะได้เนื้อควายสด ๆ ตัวนั้นมาทำเป็นส้า (ส้า คือ เนื้อสดสับละเอียด ใส่เครื่องเทศและเลือดสด ๆ) รับประทาน และเมื่อถึงเมืองว้องได้ไปเข้าเฝ้าพระอินทร์ และพระอินทร์บ่นว่าเหม็นเนื้อดิบ ถามกษัตริย์ทั้งสามว่า ผู้ใดรับประทานเนื้อดิบมาบ้าง กษัตริย์ทั้งสามต่างก็พากันปฏิเสธ พระอินทร์จึงให้กษัตริย์ทั้งสามอาเจียนออกมาดู องค์แรกที่เป็นกษัตริย์เมืองว้องอาเจียนออกมาเป็นถั่ว ผักกาดเค็ม องค์ที่สองกษัตริย์เมืองพม่าอาเจียนออกมาเป็นปลาร้า ปลาเน่า และองค์สุดท้องกษัตริย์เมืองเชียงรุ้งแห่งแคว้นสิบสองปันนาอาเจียนออกมาเป็นเนื้อสด ให้รู้สึกอับอายขายหน้าแก่บรรดาเทวดาที่มาชุมนุมกันในวันนั้น จึงหนีจากสวรรค์ลงมาก่อน

จากการศึกษาข้อมูลทั้งเอกสารและที่ได้จากการสัมภาษณ์ในงานภาคสนาม ทำให้ทราบว่ารูปแบบของการขับลื้อนั้น เริ่มต้นจากการเกริ่นของปี่ลื้อเพื่อให้ช่างขับได้รู้ระดับเสียง และตั้งเสียงร้อง โดยช่างปี่จะเป่ารอให้ช่างขับขึ้นเสียง โดยเริ่มจากการเรียกหาเจ้า ว่า เจ้าเฮย..เจ้า.. เพื่อขอกำลังใจก่อนการขับ

<u>คำขับ</u>

คำขับเป็นคำประพันธ์ที่คล้ายกับร่าย ใช้บรรยายเรื่องราวให้คล้องตามบังคับสัมผัสต่าง ๆ กันไปทุกวรรค ไม่กำหนดสั้นยาว ขึ้นอยู่กับเนื้อความที่แต่ง ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ว่าจะต้องมีกี่วรรค มีกี่คำ แต่ลักษณะของการส่งสัมผัสจะส่งคำท้ายวรรคต้นไปยังคำหนึ่งคำใดในวรรคต่อไป คำขับจะไพเราะด้วยถ้อยคำที่นำมาเรียบเรียง ไม่มีบังคับเอก โท อันใด ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างบทขับเย๊าะแม่ฮ้าง

ฟั้งเต๊าะแม่โต๋ตี่ก้านคอ**<u>ยก</u>** ก็เหมิน**<u>นก</u>**ยูง**<u>บิน</u>** แลต๋ำ**<u>ตื่น</u>**น้องขาวฟ่อนเสมอ**<u>ไข่</u>**

โค๊นุ่งหล้า**<u>ใส่</u>**ไว้วันนิ มาตี้กี้ปี๊นก่ากี่**<u>เหง</u>** **<u>เปี่ยง</u>**มาเฟ็งต๋ำหัน ต้ายจ๊องนางก็ไหลลุมเต้า

ตัวอย่างลักษณะสัมผัสของบทขับเย้าะแม่ฮ้าง

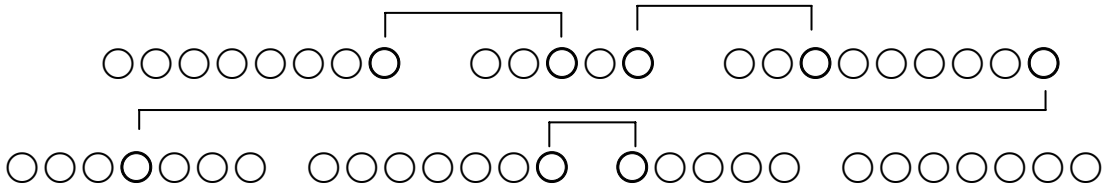

ตัวอย่างบทขับเรื่องวิสันตะระ

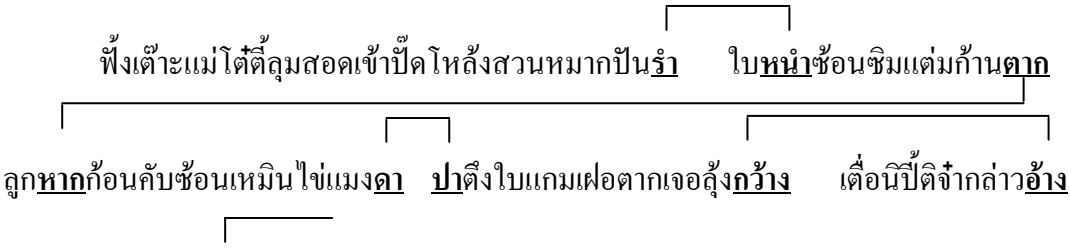

ฟั้งเต๊าะแม่โต๋ตี้ลุมสอดเข้าปั๊ดโหล้งสวนหมากปันรำ ใบหน่ำซ้อนซิมแต่มก้านตาก

ลูกหากก้อนคับซ้อนเหมินไข่แมงดา ปาตึงใบแกมเฝอตากเจอลุ้งกว้าง เตื่อนิปี้ติจ๋ากล่าวอ้าง

เม่อเก้ากุ้นเฒ่าบอกม๊า

ตัวอย่างลักษณะสัมผัสของบทขับเรื่องวิสันตะระ (เวสสันดร)

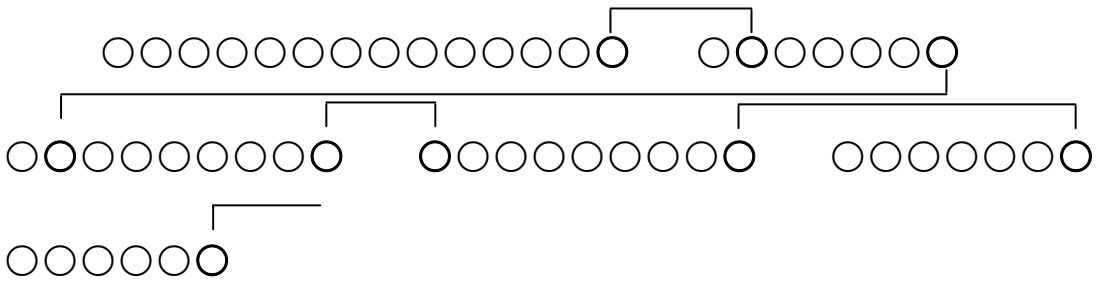

บทขับ

ขับลื้อมีบทบาทเกี่ยวข้องกับประเพณีของชาวไทลื้อ ซึ่งเป็นเกษตรกรชาวพุทธที่ดำรงชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมมุขปาฐะเช่นเดียวกับชนเผ่าไทอื่น ๆ เนื้อหาของขับลื้อจึงครอบคลุมทุกเรื่องในวิถีชีวิตของชาวไทลื้อ รวมทั้งเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นช่างขับจำเป็นต้องมีความรู้มากกว่าคนธรรมดาทั่วไป กล่าวคือ ต้องศึกษาเรื่องราวทั้งทางโลกและทางธรรมและต้องฝึกค้นคำขับซึ่งมีฉันทลักษณ์คำขับให้คล่องแคล่วชำนาญ เนื้อหาของบทขับสามารถแบ่งได้ 5 ประเภท ได้แก่

1. บทขับที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาและนิยายในพุทธธรรม เช่น บทขับเรื่องประวัติพระพุทธเจ้า พระเจ้ากากูสันทะ พระกัปสะปะ พระโคตมะ เวสสันดร หูงผาคำ (หงส์ผาทองคำ) ก๋าเผิก (กาเผือก) จำปาสี่ต้น โบระวง (บัวระวงศ์)

2. บทขับที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เช่น บทขับขึ้นเฮินใหม่ (ขึ้นบ้านใหม่) บทขับงานแต่งงาน

3. บทขับที่ใช้ในการอบรมสั่งสอน เช่น บทกำฮ่ำแก่บ้าน (คำสอนของผู้ใหญ่บ้าน) บทขับอุ่นลูกแก้ว

4. บทขับที่ใช้ในการเกี้ยวพาราสี เช่น บทขับฮักแม่ม่าย (รักแม่ม่าย) บทขับแม่ม่ายโผ๊ต๋ายละ (แม่ม่ายสามีตาย) บทขับละกันไปมีโผ๊ใหม่ (ทิ้งไปมีสามีใหม่) บทขับโผ๊เมฮ้างกัน (สามีภรรยาหย่าร้างกัน)

5. บทขับที่ใช้ในเทศกาลและโอกาสต่าง ๆ เช่น บทขับถามปั๋นหา (ถ่ามปัญหา) บทขับแอ่วป่าหิมพานต์ (เที่ยวป่าหิมพานต์) บทขับนบน้อมกุนใหญ่ (ผู้ใหญ่)

เนื้อหาของบทขับจะเน้นการให้ความรู้ ความสนุกสนาน โดยกล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบและมีการสอดแทรกคติสอนใจในบทขับด้วย

บทขับส่วนมากจะมีการบันทึกไว้เป็นตัวอักษรของชาวไทลื้อ ชนัญ (2530: 42) ได้กล่าวว่า ตัวอักษรไทลื้อรับรูปแบบมาจากอักษรธรรมลานนาเช่นเดียวกับอักษรไทเขิน ซึ่งพัฒนาทั้งรูปพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์และอักขระวิธี ต่างกับอักษรไทยในกลุ่มอื่น ๆ เช่น ไทใหญ่และคนเมือง เนื่องจากตัวอักษรมีเพียงชุดเดียว รูปวรรณยุกต์ไม่ปรากฏและได้รับอิทธิพลจากภาษาพม่า

การบันทึกอักษรของชาวไทลื้อ มักจะเขียนไว้ใน “ปั๊บ” ที่ทำจากกระดาษสา เขียนด้วยปากกาเป็นภาษาไทลื้อ โดยบันทึกเรื่องราวที่เป็นบทขับลื้อ ตำนานไทลื้อ ตำราพยากรณ์ ตำรายาสมุนไพร เป็นต้น

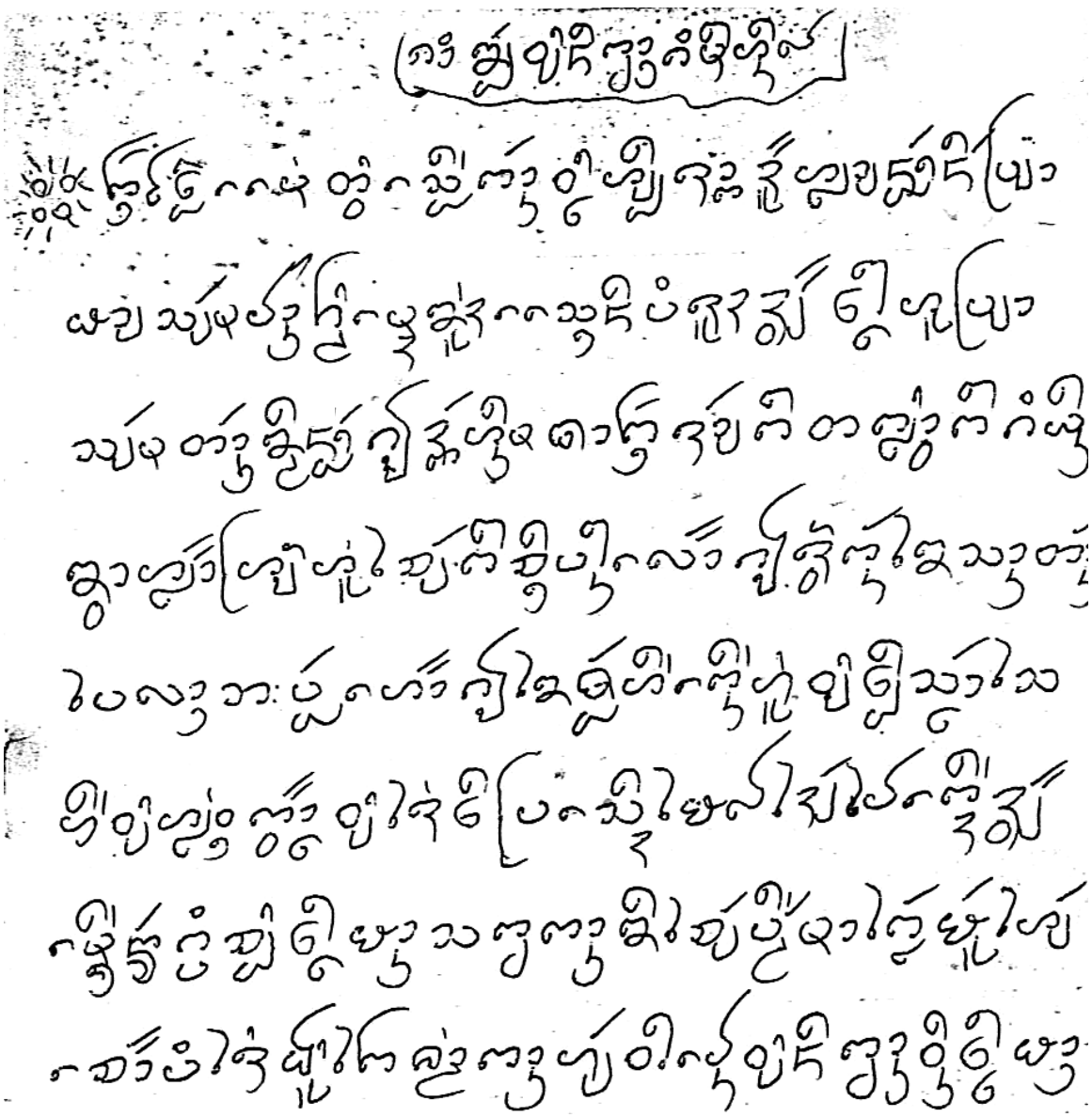

ภาพที่ 34 ตัวอย่างบทขับภาษาลื้อเรื่อง หินคุด

หมายเหตุ: บทขับภาษาไทลื้อจากบทขับในปั๊บสาลายมือของนายกร แก้วคำแปง

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับลื้อ

เครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการขับลื้อมีเพียงปี่เลาเดียว เรียกว่า ปี่ลื้อ ปี่ก้อย หรือ ปี่เกี้ยว

1. ลักษณะทางกายภาพของปี่ลื้อ

ปี่ลื้อ เป็นเครื่องดนตรีในตระกูลเสียงเกิดจากการสั่นสะเทือนของอากาศ (Aerophone) ประเภทลิ้นอิสระ (Free Reed) ทำจากไม้ขม ซึ่งเป็นไม้ตระกูลไผ่ขนาดเล็ก ไม่นิยมใช้ไม้ไผ่ชนิดอื่นทำ เพราะปี่ที่ทำจากไม้ขมเสียงจะค่อน (เสียงหนักแน่น) ถ้าเป็นไม้ไผ่ชนิดอื่นเสียงจะปลิว (แก้ว มาไกล , สัมภาษณ์ : 7 ก.ค. 48) เจาะรูด้วยเหล็กแหลมเผาไฟ มีรูเสียง 7 รู และรูค้ำ 1 รู มี 2 ขนาด คือ ขนาดเล็ก เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1.5 เซนติเมตร ยาว 30-35 เซนติเมตร เหมาะสำหรับระดับเสียงของช่างขับลื้อหญิง และปี่ขนาดกลาง มีขนาดใกล้เคียงกัน คือ มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ2 เซนติเมตร ยาว 38-45 เซนติเมตร เหมาะสำหรับระดับเสียงของช่างขับลื้อชาย

ภาพที่ 35 ปี่ลื้อ
หมายเหตุ: บันทึกภาพปี่ลื้อของนายแก้ว มาไกล เมื่อวันที่ 7 ก.ค. 2548

ลิ้นปี่ลื้อ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นตัวกำเนิดเสียง คุณภาพของเสียงขึ้นอยู่กับลิ้น ช่างที่ทำลิ้นปี่จะต้องมีความชำนาญ เพราะการทำลิ้นจะต้องอาศัยประสบการณ์ ความละเอียดอ่อนและความชำนาญ จึงจะได้ลิ้นปี่ที่มีคุณภาพ ลิ้นปี่ทำจากโลหะทองเหลือง ตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าบาง ๆ แล้วกรีดแผ่นโลหะที่ตัดให้เป็นรูปสามเหลี่ยมและจะต้องดิ้น (สั่นสะเทือน) ได้ดีจึงจะทำให้เสียงไพเราะ

ภาพที่ 36 ลิ้นปี่ลื้อ
หมายเหตุ: บันทึกภาพลิ้นปี่ลื้อของนายแก้ว มาไกล เมื่อวันที่ 1 ม.ค. 2548

หวายครอบลิ้น ทำมาจากหวายเส้น สานติดกับเลาปี่ สามารถเลื่อนขึ้นลงได้ มีไว้สำหรับป้องกันไม่ให้ลิ้นชำรุด

ภาพที่ 37 หวายครอบลิ้นปี่ลื้อ
หมายเหตุ: บันทึกภาพหวายครอบลิ้นปี่ลื้อของนายแก้ว มาไกล เมื่อวันที่ 7 ก.ค. 2548

ภาพที่ 38 หวายครอบลิ้นปี่ลื้อ

หมายเหตุ: บันทึกภาพหวายครอบลิ้นปี่ลื้อของนายแก้ว มาไกล เมื่อวันที่ 7 ก.ค. 2548

2. วิธีบรรเลง

ภาพที่ 39 วิธีบรรเลงปี่ลื้อ

หมายเหตุ: บันทึกภาพของนายแก้ว มาไกล เมื่อวันที่ 7 ก.ค. 2548

การเป่าปี่ลื้อ จะจับปี่ให้ขนานกับพื้นคล้ายกับการเป่าฟลุ๊ทหรือขลุ่ยจีน และใช้ปากประกบกับลิ้นปี่แล้วเป่าลมเข้าที่ลิ้น การเป่าปี่ลื้อจะไม่อมลิ้นปี่เหมือนกับปี่จุมของล้านนา ส่วนท่านั่งนิยมนั่งท่าขัดสมาธิ และมีการวางตำแหน่งนิ้ว ดังภาพ

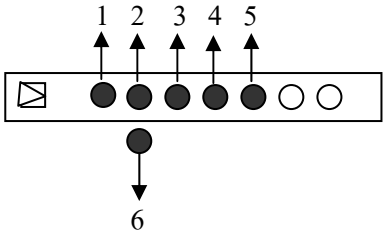

<u>ภาพที่ 40</u> วิธีการวางตำแหน่งนิ้วปี่ลื้อ

หมายเลข 1 นิ้วชี้ มือซ้าย
หมายเลข 2 นิ้วกลาง มือซ้าย
หมายเลข 3 นิ้วชี้ มือขวา
หมายเลข 4 นิ้วกลาง มือขวา
หมายเลข 5 นิ้วนาง มือขวา
หมายเลข 6 นิ้วหัวแม่มือ มือซ้าย

3. <u>ระบบเสียงปี่ลื้อ (Tuning System)</u>

ปี่ลื้อที่ใช้ประกอบการขับมี 2 ขนาด คือ ขนาดเล็กที่ใช้สำหรับช่างขับผู้หญิงและขนาดกลางที่ใช้สำหรับช่างขับผู้ชาย ดังนั้นการหาระดับเสียงของปี่ลื้อ ผู้วิจัยจึงเลือกปี่ทั้ง 2 ขนาดมาใช้ในการวิเคราะห์ระบบเสียง โดยใช้ทฤษฎีการวัดเสียงในระบบเซ็นต์ของอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis) คือ แบ่ง 1 ช่วงทบ (Octave) ออกเป็น 12 ส่วนเท่า ๆ กันและกำหนดให้แต่ละส่วนมีค่าเท่ากับ 100 เซ็นต์ ดังนี้

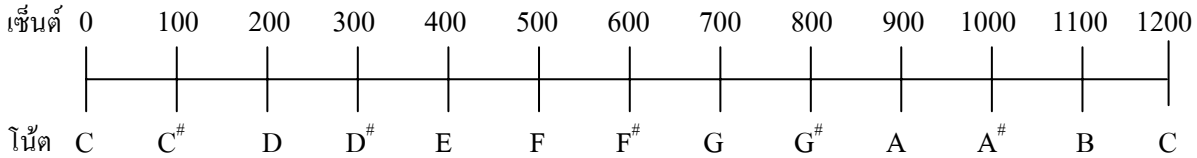

<u>ภาพที่ 41</u> แสดงค่าเซ็นต์ในระบบแบ่งเท่าของงอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis)

<u>วิธีการวัดเสียงปี่ลื้อ</u>

ในการวัดเสียงปี่แต่ละเลา วัดโดยเป่าเทียบเสียงกับเครื่องวัดเสียง Virtual Strobe Tuner และเครื่อง Chromatic Tuner โดยเริ่มเป่าจากการปิดรูเสียงทั้งหมด เป่าช้า ๆ เพื่อให้ได้เสียงชัดเจน และไล่เปิดนิ้วทีละรูจนครบทุกเสียง ดังนี้

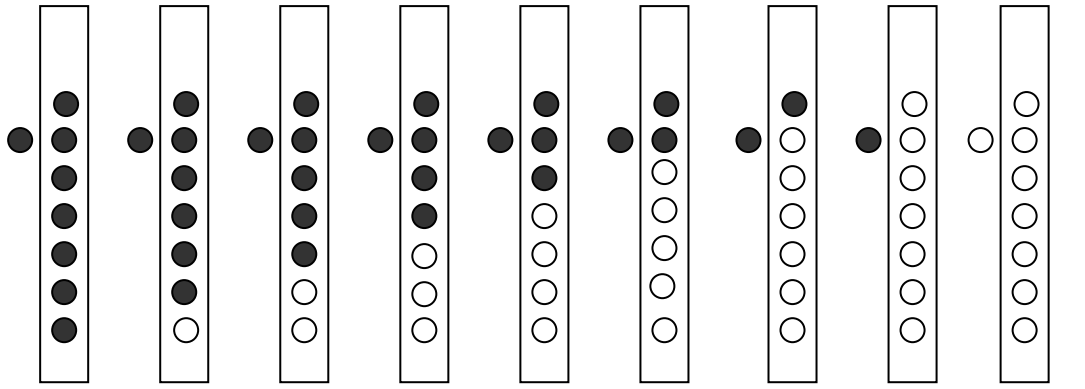

<u>ภาพที่ 42</u> แผนผังการวางตำแหน่งนิ้วในการวัดระดับเสียงปี่ลื้อ

<u>ตารางที่ 10</u> แสดงค่าระดับเสียงของปี่ลื้อผู้ชายและผู้หญิง

ลำดับของเสียง	ลักษณะการเป่า	ปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิง	ปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้ชาย
เสียงที่ 1	ปิดหมดทุกรู	G +10	D +10
เสียงที่ 2	เปิด 1 รู	G +48	D +48
เสียงที่ 3	เปิด 2 รู	A – 49	D +50
เสียงที่ 4	เปิด 3 รู	A	E -30
เสียงที่ 5	เปิด 4 รู	B – 49	E +49
เสียงที่ 6	เปิด 5 รู	B +3	G -50
เสียงที่ 7	เปิด 6 รู	D +40	A -50
เสียงที่ 8	เปิด 7 รู	D +50	A
เสียงที่ 9	เปิดทุกรู	E +50	B

หมายเหตุ: วัดเสียงเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2548

เมื่อได้ค่าของเสียงปี่แต่ละประเภทแล้ว นำค่าที่ได้มาวิเคราะห์เทียบกับค่าเซ็นต์ในระบบแบ่งเท่าของอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis) ดังนี้

ระบบเสียงของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงเมื่อเทียบกับระบบเซ็นต์ของอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis)

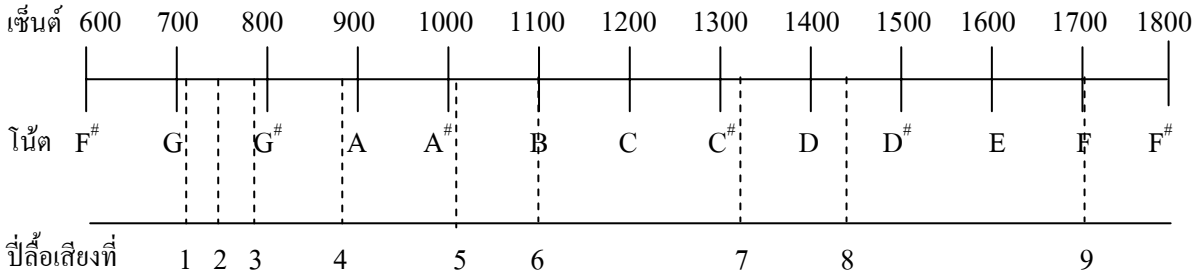

ภาพที่ 43 แสดงระบบของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงเมื่อเทียบกับระบบเซ็นต์ของอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis)

จากภาพที่ 43 แสดงให้เห็นว่าระดับเสียงของปี่ลื้อที่ใช้ประกอบการขับลื้อของช่างขับผู้หญิงจะไม่เท่ากับระดับเสียงของดนตรีสากล คือ มีค่าสูงกว่าหรือต่ำกว่าระดับเสียงต่าง ๆ ในดนตรีสากล ยกเว้นเสียงที่ 6 มีค่าตรงกับระดับเสียง B ของระบบเสียงดนตรีสากล ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแบ่งระบบเสียงใน 1 ช่วงทบ (Octave) ของระบบเสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงจะไม่เท่ากัน สามารถนำไปคำนวณหาค่าระยะห่างของระดับเสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิง โดยใช้สูตร

$$P_n = (N_n > N_{n+1}) - (X_n) + (X_{n+1})$$

เมื่อ P = ผลต่างของระยะเสียงที่ต้องการหา

N = ระดับเสียง (C, D, E, F, G, A, B) ที่วัดค่าได้

X = ค่า $\pm$ ที่วัดได้ของ N

> = ระยะห่างของขั้นคู่เสียง 1 ช่วงทบ ในระบบเซ็นต์ (Cent)

จากค่าที่วัดได้ สามารถคำนวณหาค่าระยะของขั้นคู่เสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิง ดังนี้

เสียงที่ 1 วัดค่าได้ = G+10
เสียงที่ 2 วัดค่าได้ = G+48 } P_1 = (G > G) – (10)+(48) = 0-10+48 = 38
เสียงที่ 3 วัดค่าได้ = A-49 } P_2 = (G > A) – (48)+(-49) = 200-48-49 = 103
เสียงที่ 4 วัดค่าได้ = A } P_3 = (A > A) – (-49)+(0) = 0+49+0 = 49
เสียงที่ 5 วัดค่าได้ = B-49 } P_4 = (A > B) – (0)+(-30) = 200+0-30 = 170
เสียงที่ 6 วัดค่าได้ = B-3 } P_5 = (B > B) – (-49)+(-30) = 0+49-3 = 46
เสียงที่ 7 วัดค่าได้ = D+40 } P_6 = (B > D) – (-3)+(40) = 300+3+40 = 343
เสียงที่ 8 วัดค่าได้ = D+50 } P_7 = (D > D) – (40)+(50) = 0-40+50 = 10
เสียงที่ 9 วัดค่าได้ = E+50 } P_8 = (D > E) – (50)+(50) = 200-50+50 = 200

รวม 38+103+49+170+46+343+10+200 = 959

เนื่องจากระยะของขั้นคู่เสียงใน 1 ช่วงทบ มีค่าเท่ากับ 1,200 เซ็นต์ ดังนั้นผลรวมของขั้นคู่เสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงที่วัดได้มีค่าเท่ากับ 959 $\pm$ 241 สามารถเขียนภาพแสดงระยะห่างระหว่างขั้นคู่เสียงของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงในระบบเสียงลื้อได้ ดังนี้

<u>ภาพที่ 44</u> แสดงระยะห่างระหว่างขั้นคู่เสียงของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงในระบบเสียงไทลื้อ

ระบบเสียงของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้ชายเมื่อเทียบกับระบบเซ็นต์ของอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis)

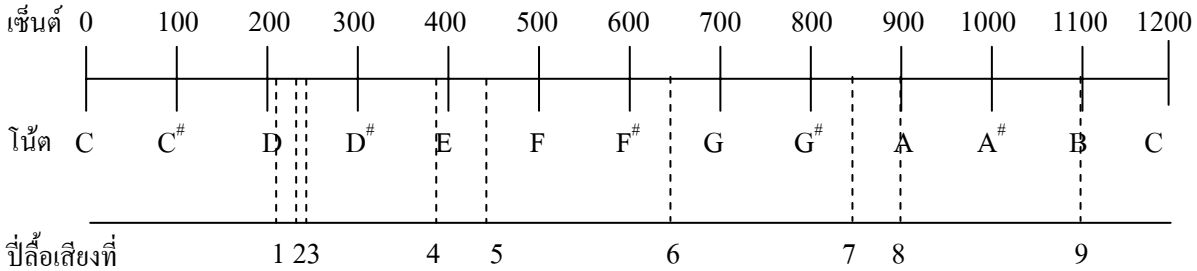

<u>ภาพที่ 45</u> แสดงระบบของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้ชายเมื่อเทียบกับระบบเซ็นต์ของอเล็กซานเดอร์ เจ เอลลิส (Alexander J. Ellis)

จากภาพที่ 45 แสดงให้เห็นว่าระดับเสียงของปี่ลื้อที่ใช้ประกอบการขับลื้อของช่างขับผู้ชายจะไม่เท่ากับระดับเสียงของดนตรีสากล คือ มีค่าสูงกว่าหรือต่ำกว่าระดับเสียงต่าง ๆ ในดนตรีสากล ยกเว้นเสียงที่ 8 มีค่าตรงกับระดับเสียง A ของระบบเสียงดนตรีสากล และเสียงที่ 9 ตรงกับระดับเสียง B ของระบบเสียงดนตรีสากล ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแบ่งระบบเสียงใน 1 ช่วงทบ (Octave) ของระบบเสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิงจะไม่เท่ากัน สามารถนำไปคำนวณหาค่าระยะห่างของระดับเสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิง โดยใช้สูตร

$$P_n = (N_n > N_{n+1}) - (X_n)+(X_{n+1})$$

เมื่อ P = ผลต่างของระยะเสียงที่ต้องการหา

N = ระดับเสียง (C, D, E, F, G, A, B) ที่วัดค่าได้

X = ค่า $\pm$ ที่วัดได้ของ N

> = ระยะห่างของขั้นคู่เสียง 1 ช่วงทบ ในระบบเซ็นต์ (Cent)

จากค่าที่วัดได้ สามารถคำนวณหาค่าระยะของขั้นคู่เสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้หญิง ดังนี้

เสียงที่ 1 วัดค่าได้ = D+10
เสียงที่ 2 วัดค่าได้ = D+48 } $P_1 = (D > D) - (10)+(48) = 0-10+48 = 38$

เสียงที่ 3 วัดค่าได้ = D+50 } $P_2 = (D > D) - (48)+(50) = 200-48+50 = 2$

เสียงที่ 4 วัดค่าได้ = E+30 } $P_3 = (D > E) - (50)+(30) = 200-50+30 = 180$

เสียงที่ 5 วัดค่าได้ = E+49 } $P_4 = (E > E) - (30)+(49) = 0-30+49 = 19$

เสียงที่ 6 วัดค่าได้ = G-50 } $P_5 = (E > G) - (49)+(-50) = 300-49-50 = 201$

เสียงที่ 7 วัดค่าได้ = A-50 } $P_6 = (G > A) - (-50)+(-50) = 200-50+50 = 200$

เสียงที่ 8 วัดค่าได้ = A } $P_7 = (A > A) - (-50)+(0) = 0+50+0 = 50$

เสียงที่ 9 วัดค่าได้ = B } $P_8 = (A > B) - (0)+(0) = 200-0+0 = 200$

รวม 38+2+180+19+201+200+50+200 = 890

เนื่องจากระยะของขั้นคู่เสียงใน 1 ช่วงทบ มีค่าเท่ากับ 1,200 เซ็นต์ ดังนั้นผลรวมของขั้นคู่เสียงปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้ชายที่วัดได้มีค่าเท่ากับ 959 ± 310 สามารถเขียนภาพแสดงระยะห่างระหว่างขั้นคู่เสียงของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้ชายในระบบเสียงลื้อได้ ดังนี้

ภาพที่ 46 แสดงระยะห่างระหว่างขั้นคู่เสียงของปี่ลื้อสำหรับช่างขับผู้ชายในระบบเสียงไทลื้อ

การวิเคราะห์ทำนองของเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับลื้อ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์โครงสร้างและทำนองของขับลื้อ ที่ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมเนื้อหาและทำนองขับลื้อ ที่ได้จากการบันทึกในการศึกษาภาคสนาม จำนวน 5 เพลง โดยคัดเลือกตามเนื้อหาของบทขับที่แบ่งออกเป็น 5 ประเภทและเป็นเพลงที่ยังคงขับอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ เพลงที่ 1 ขับวิสันตะระ เพลงที่ 2 ขับขึ้นเฮินใหม่ เพลงที่ 3 ขับอุ่นลูกแก้ว เพลงที่ 4 ขับแม่จู้เก่าเอโผละ และเพลงที่ 5 แอ่วป่าหิมปานต์ จากการศึกษาภาคสนามพบว่าเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับลื้อคือ ปี่ลื้อเพียงชิ้นเดียว ดังนั้นในการวิเคราะห์ทำนอง จึงวิเคราะห์เฉพาะแนวทำนองของปี่ที่ใช้ประกอบการขับลื้อเท่านั้น ส่วนการบันทึกเนื้อร้องเป็นการบันทึกจากการสะกดเสียงตามการออกเสียงของภาษาลื้อ ไม่สามารถสะกดและเขียนให้ถูกต้องตามหลักภาษาไทยได้ และการเขียนสะกดคำที่ได้เป็นคำที่ใกล้เคียงกับเสียงในภาษาไทลื้อเท่านั้น

ในการบันทึกโน้ตเพลงผู้วิจัย บันทึกในลักษณะของการใช้โน้ตสากลเป็นสัญลักษณ์แทนท่วงทำนองและความยาวของจังหวะ แต่ระดับเสียงในสัญลักษณ์นี้ไม่ได้ใช้ตามระดับเสียงสากล แต่ให้ทำนองเป็นไปตามลักษณะของการบันทึกโน้ตสากลเท่านั้น เนื่องจากระบบเสียงของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นมีระบบเสียงที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ไม่ตรงกับระดับเสียงสากล การหาระบบเสียงที่ใช้บรรเลงประกอบการขับลื้อ ได้จากการหาระดับเสียงต่ำสุดและเสียงสูงสุดในบทเพลง แล้ววัดเสียงโดยเป่าปี่เทียบเสียงกับเครื่องวัดเสียง Virtual Strobe Tuner และเครื่อง Chromatic Tuner โดยเริ่มเป่าจากเสียงต่ำสุดไปหาเสียงสูงสุด ดังนี้

เสียงที่ 1 วัดค่าได้ = D+50

เสียงที่ 2 วัดค่าได้ = F+26

เสียงที่ 3 วัดค่าได้ = G+45

เสียงที่ 4 วัดค่าได้ = A-30

เสียงที่ 5 วัดค่าได้ = B-30